

Rekabetten İşbirliğine Türkiye-İran İlişkileri: Tarih, Kimlik ve Jeopolitik Üzerinden Bir Okuma

Doğacan BAŞARAN*

Özet

Kadim devlet geleneğine sahip iki ülke olan Türkiye ve İran gerek imparatorluk geçmişleri, kimlikleri ve buna bağlı olarak ideolojik duruşlarını tanımlayış biçimleri gerekse jeopolitik konumları nedeniyle aynı coğrafyalarda etkili olmak isteyen ve haliyle rekabet halinde olan iki ülkedir. Bununla birlikte bu ülkelerin komşuluklarından kaynaklanan iktisadi ilişkileri ve dış müdahaleler karşısında ortaya koydukları statükocu tavırları, tarafları iş birliği yapmaya itmektedir. Dolayısıyla Türkiye-İran ilişkilerinde rekabet ve iş birliği süreçlerinin birlikte yaşandığı görülmektedir. Bu makalede tarih, kimlik ve jeopolitik etkenler göz önünde bulundurularak Türkiye-İran ilişkileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Tarih, Kimlik, Jeopolitik

From Competition to Cooperation Turkish-Iranian Relations: An Analysis from Perspective of History, Identity and Geopolitics

Abstract

Turkey and Iran, which have been a deep-rooted state tradition with historical imperial background and correspondingly characterized their identities and ideological standing and their geopolitical goals as well and they desire to influence the same hinterlands. Consequently they compete with each other. In addition, the common economic relations developed by the mentioned countries due to their neighborhood and their common attitudes against status quo reflected against foreign interventions also encourage cooperation. In this context, it is obvious that competition and cooperation are integral part of the Turkey-Iran ties. In this article, Turkey-Iran relations are discussed by considering history, identity and geopolitical factors.

Keywords: Turkey, Iran, History, Identity, Geopolitics

Giriş

Türkiye ve İran, sınırdaş iki devlet oldukları için tarih boyunca iş birliği ve rekabet süreçlerini bir arada yaşamıştır. Bazı dönemlerde kimlik faktörü ve jeopolitik hedefler doğrultusunda bir araya gelen iki ülke, bazen de gerek ekonomik kazanım elde etmek gerekse güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla iş birliği yapmıştır. Bu makalede Türkiye-İran ilişkilerindeki rekabet ve iş birliği süreçleri tarih, kimlik ve jeopolitik bağlamında irdelenmektedir.

Yöntemsel olarak yazın taramasını esas alan çalışmada daha çok ikincil kaynaklar değerlendirilerek bu kaynaklar üzerinden özgün bir yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kaynak taramasının çok yönlü yani Türkçe, İngilizce ve Farsça kaynaklara dayanmasına gerekli ihtimam gösterilmiştir. Diğer yandan Türkiye-İran ilişkilerine dair mevcut yazın incelendiğinde iki ülke ilişkileri hakkında çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Lakin söz konusu eserlerin ağırlıklı olarak ilişkilerin belli bir dönemine ya da bir boyutuna odaklandığı görülmektedir. Bu anlamda tarih, kimlik ve jeopolitik gibi faktörleri göz önünde bulundurarak kaleme alınan çalışmaların sayıca az olduğu ifade edilmelidir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı ikili ilişkilere dair kapsamlı bir perspektifin

* Dr., Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, E-Mektup: basarandogacan@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-5055-5069

ortaya konulmasıdır. Nitekim bu konu hakkında yazında yer alan tek çalışma S. Gülten Ayman tarafından yazılan “Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet” başlıklı makaledir. Yani yazında Türkiye-İran ilişkilerini kimlik, tarih ve jeopolitik nokta-ı nazarından ortaya koyan çalışmalar son derece sınırlıdır. Dolayısıyla bu makale, yazına mütevazı bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın yol haritası hakkında ise kısaca şu değerlendirme yapılabilir: İki ana bölümden oluşan makalenin ilk bölümünde, Türkiye-İran ilişkilerinde rekabete yol açan tarih, kimlik ve jeopolitik faktörler masaya yatırılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise taraflar arasındaki iş birliğinde önemli rol oynayan ortak güvenlik endişeleri ve İran’ın nükleer programının ikili ilişkilere yansımaları üzerinde durulmaktadır.

Rekabet ve İşbirliğine Toplu Bakış

Köklü devlet geleneği bulunan iki ülke olan Türkiye ve İran, tarih boyunca iş birliği ve rekabet süreçlerini bir arada yaşamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında, tarih, kimlik ve jeopolitika gibi faktörlerin münasebetlerin seyri üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Çünkü devletlerin tarihleri, kim oldukları sorusunun yanıtlanmasında belirleyici olmaktadır. Devletlerin kim oldukları sorusuna verdikleri yanıt üzerinden tanımladıkları kimlikleri ise çıkar ve tehdit algılamalarını şekillendirmektedir ki bu da buldukları coğrafyada yürüttükleri politikalara yansımaktadır. Buradan hareketle Türkiye-İran münasebetlerinde tarih, kimlik ve jeopolitiğin belirleyici olduğu söylenebilir.

İki ülke arasındaki rekabete bakıldığında, bunun geçmişi Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasında vuku bulan savaşlara kadar uzanmaktadır. Özü itibarıyla bu mücadele, aktörlerin kendi kimliklerini tanımlayış biçimleri ve buna bağlı olarak birbirlerini nasıl gördükleriyle yakından ilişkilidir. Zira Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasındaki mücadelenin yaşandığı dönemde, iki ülke arasındaki rekabet, mezhep temelli algılamalardan kaynaklanmıştır. Üstelik bu mücadele, Türklerin ve İranlıların Sünnilik ve Şiilik gibi, iki farklı mezhepsel kimliğin hamisi olduklarından ayrı bir önem kazanmış ve taraflar bölgesel jeopolitiğe farklı misyonlar yüklemişlerdir. Dolayısıyla Ankara ile Tahran arasındaki rekabetin temelinde, tarihten kaynaklanan kimlik algılamaları belirleyici olmaktadır.

Türkiye ile İran arasındaki rekabeti tetikleyen bir diğer husus ise iki ülkenin modern dönemde benimsedikleri kimlikleridir. Nitekim 1923 yılından itibaren laik değerleri içselleştiren Türkiye’nin siyasal ve toplumsal yapısı, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi (1979) sonrasında rejim ihracı politikası izleyen İran’ın Şii yayılcılığı olarak ifade edilebilecek siyaset anlayışını tehdit olarak algılamıştır. İşte bu rejim ihracı tartışmaları yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler 1990’lı yılların ikinci yarısında kopma noktasına gelmiştir.

Bahsi geçen dönemde taraflar arasındaki rekabeti kızıştıran bir başka husus ise laik Türkiye’nin ulus kimliğini teşkil eden Türk kimliğinin geniş bir jeopolitik etki alanı bulmasıdır. Çünkü Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Orta Asya’da beş ve Kafkasya’da üç yeni devlet kurulmuştur. Bu devletlerin beşinin Türk kimliğine sahip olması, Türkiye’ye söz konusu bölgelerde etkin bir jeopolitik aktör olma fırsatı sunmuştur. Buna karşılık İran ise aynı dönemde Fars Dünyası’nda etkili olmak istemiş ve bu da iki ülkenin Orta Asya jeopolitiğinde karşı karşıya gelmesine sebebiyet vermiştir. Dahası Türkiye’nin Avrasya stratejisinde öne çıkan ve “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Büyük Türk Dünyası” sloganında vücut bulan politikaları ve Ankara ile Bakü arasında “İki Devlet, Tek Millet” söyleminin benimsenmesi topraklarında yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türkü barındıran

İran'ı tedirgin etmiştir.¹ Zira Tahran, kuzeyde güçlü ve bağımsız bir Azerbaycan'ın varlığını sürdürmesinin İran Türklerinde özendirici bir etki yaratabileceğinden ve "Bütov Azerbaycan" fikrinin olası sonuçlarından büyük endişe duymuştur. Dolayısıyla 1990'lı yıllar, iki ülke arasındaki rekabetin öne çıktığı bir süreç olmuştur.

2002 yılında Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) iktidara gelmesi ise Türkiye'nin kimlik algılayışında mezhepsel değerlerin ön plana çıktığı bir dönem başlatmış ve "Yeni Osmanlılık" söylemi üzerinden geliştirilen strateji, Türkiye'deki Ak Parti örneğinin Orta Doğu'daki Sünni-Müslüman halklara rol model olarak sunulduğu bir ortam yaratmıştır. Özellikle 2010 yılından itibaren Orta Doğu'da meydana gelen ve Arap Baharı olarak isimlendirilen halk ayaklanmaları, Ak Parti'nin Yeni Osmanlılık anlayışını Tunus, Mısır ve Suriye gibi ülkelerde hayata geçirmesi için mühim bir fırsat yaratmıştır. Ancak 2011 yılının Mart ayında Suriye'de patlak veren iç savaş esnasında Ak Parti'nin Şam yönetimi karşısında ılımlı muhalif grupları desteklemek suretiyle uyguladığı politika, Beşar Esad rejimini desteklemek suretiyle vekil unsurlarıyla savaşa dâhil olan İran ile Türkiye'nin karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu da Türkiye ve İran'ın Orta Doğu üzerinden yeni bir rekabete girmelerine vesile olmuştur.

Benzer bir şekilde mezhepçi politikalar uygulayan İran, Irak'ta Nuri El-Maliki'yi açıkça desteklemiştir. Maliki'nin Sünni bir isim olan Irak Eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi'yi yargılamak istemesi üzerine söz konusu şahsa sığınma hakkı tanıyan Türkiye, İran'la dolaylı da olsa karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla mezhep temelli politikaların, 2010'lu yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde meydana gelen gerginliklerin temel müsebbibi olduğu söylenebilir.

Öte yandan iki ülke arasındaki ilişkilere damga vuran şey, yalnızca rekabet değildir. Zira sınırdaşlığın getirdiği zorunluluk, tarafları iş birliği yapmaya itmektedir. İki ülke arasında iş birliğini tetikleyen iki temel etmen bulunmaktadır. Bunlardan ilki güvenlik faktörüdür. Sadabat Paketi ve Bağdat Paketi örneklerinde görüldüğü üzere, iki ülke geçmişte bölgesel güvenliği ve istikrarı sağlamak için iş birliği yapmıştır. Aslında bu iş birliğinin temel sebebi, bölge dışı aktörlerin bölgeyi şekillendirmelerini önleme ve statükoyu koruma hassasiyeti olmuştur. Nitekim Sadabat Paketi örneğine benzer bir yakınlaşma süreci, Astana Süreci vesilesiyle Suriye Krizi'nde de vuku bulmuştur. Bölge dışı bir aktör olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Suriye'yi şekillendirme girişimi karşısında bölge devletleri olan Türkiye ve İran, Rusya'nın desteğini de alarak bir güç dengesi yaratmıştır. Bu anlamda Ankara, Tahran ve Moskova'nın yürüttüğü Astana Süreci, Türkiye-İran ilişkilerinde güvenliği önceleyen bir iş birliğini başlatmıştır. Benzer bir şekilde 2017 yılının yaz aylarında yaşanan Katar Krizi esnasında da Suudi Arabistan liderliğindeki ABD yanlısı Arap devletlerinin Amerikan çıkarlarına uygun bir şekilde Katar'da iktidar değişikliği gerçekleştirmek istemesi karşısında Türkiye ve İran'ın birlikte hareket ettikleri görülmüştür.

Güvenlik merkezli iş birliğinin bir diğer ayağı ise iki ülkenin de toprak bütünlüklerine tehdit olarak gördükleri ayrılıkçı Kürt terör hareketleri karşısında yürüttükleri mücadeledir. İki ülke, terör örgütü Partiya Karkerên Kurdistan/Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) karşı zaman zaman istihbarat paylaşımında bulunmakta ve hatta ortak operasyonlar düzenleyebilmektedir. Ayrılıkçı Kürt hareketlerine karşı Ankara ve Tahran'ın iş birliği yaptığı en önemli olay ise Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) 2017 yılının Eylül ayında düzenlediği sözde bağımsızlık referandumuna karşı ortak tavır sergilemiş

¹ Duman, Selçuk, "Güney Azerbaycan Milli Oyanış Harekâtı (GAMOH)", 100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi Kongre Bildiri Kitabı, ed. Mehmet Topal-Rza Mammadov, 26-27 Mayıs 2018, s. 126.

olmalarıdır. Bu minvalde her iki ülke bölge devletlerinin toprak bütünlüğünden yana olduklarını net bir biçimde ortaya koymuştur.

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde gelişen iş birliği süreçleri, yalnızca bölgesel güvenlikten ibaret değildir. Zira iki devlet, komşu olmaları hasebiyle ciddi bir ticaret hacmine sahiptir. Özellikle İran'dan enerji ihtiyacını karşılayan Türkiye, bu ülkeye büyük önem atfetmektedir. Dahası uluslararası yaptırımlara maruz kalan İran'ın ticaret sektörlerinde meydana gelen boşluklar, Türk iş insanlarının iştahlarını kabartmaktadır. İkili iktisadi ilişkiler, iki ülke arasında iş birliğinin geliştirildiği önemli bir alandır.

Türkiye-İran İlişkilerinde Rekabeti Tetikleyen Etmenler

Bu bölümde Türkiye-İran ilişkilerinde rekabeti tetikleyen hususlar makalenin özüne uygun şekilde bütün ayrıntılarıyla masaya yatırılmaktadır. Bu çerçevede sırasıyla tarih, kimlik ve jeopolitik faktörler üzerinde durulmaktadır. Özellikle kimlik bağlamında Türkiye'nin İran'dan algıladığı rejim ihracı tehdidinin haricinde Arap Baharı döneminde Ankara-Tahran hattında yaşanan mezhepsel gerilim Suriye İç Savaşı ve Irak örnekleri üzerinden detaylı bir çözümlemeye tabi tutulmaktadır.

Tarih Faktörü

Tarih, Türkiye-İran ilişkilerinde belirleyici olan önemli faktörlerden biridir. Zira İran'ın Türkiye ve Orta Asya arasındaki göçlerin geçiş güzergâhı üzerinde yer alması nedeniyle İranlılar, tarih boyunca Türkler ile etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bir başka deyişle İran coğrafyası, Türkistan Türkleri ile Anadolu Türkleri arasında bir köprü olarak görev yapmıştır. Nitekim Gazneliler, Büyük Selçuklular, İlhanlılar ve Timurlular gibi Türk devletleri İran coğrafyasına hükmetmişlerdir.² Dahası İran'ın kimliğinde mühim bir yere sahip olan Şiilik, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail tarafından kurumsallaştırılmıştır. Zira Safevi yönetimine kadar İran toplumunda Şiiliğin çok fazla nüfuz etmediği, bilâkis bu mezhebin Kum ile Kaşan arasındaki bölgelerle sınırlı kaldığı bilinmektedir.³ İşte bu dönemde Şah İsmail'in etrafında birleşen Türkler, Şiiliğin İran'la özdeşleşmesine zemin hazırlamışlardır.⁴ Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasında başlayan rekabetin temelinde mezhepsel farklılıklar vardır. Yani siyasi nüfuz mücadelesi, mezhepsel mücadeleyle iç içe geçmiştir. Nitekim Şah İsmail'in On İki İmam Şiiliğini 1501 yılında devletin resmî dinî olarak ilan etmesi, Osmanlı Sünniliği karşısında somut bir meydan okuma niteliğine haizdir.⁵ Ancak bunun jeopolitik nedenleri de bulunmaktaydı. Çünkü Safevi Devleti, doğu ve batısındaki Sünnî Türk devletlerine mukavemet edebilmek için İran'da Şiiliği bir devlet dinî şekline sokmuş ve bu mezhebi İran'ın Sünnî bölgelerine zorla kabul ettirmiştir.

Esasında Sünni-Şii ayırımı, Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasındaki siyasal hâkimiyet mücadelesinin önemli bir boyutu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihî, mezhep temelli bir mücadele üzerinden şekillenmiştir. Diğer yandan bu gerilim, jeopolitik düzeyde Mezopotamya üzerinde büyük bir üstünlük mücadelesinin yaşandığını ortaya koymaktadır. Gerek İran'ın günümüzde uyguladığı Şii

² Ametbek, Dinmuhammed, İran ve Orta Asya: Tarih, Kültür ve Politika, ANKASAM, Balgat Çalışmaları 4, Ankara 2017, s. 16.

³ Dalkıran, Sayın, "İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18, 2002, s. 49-96, 70.

⁴ Sarıkaya, Yalçın, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

⁵ Taflıoğlu, M. Serkan, "İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi", Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 4(13), Kış 2012, s. 105-115, 114.

yayılmacılığını esas alan politikası gerekse Türkiye'nin "Yeni Osmanlıcılık" temelli dış politika yaklaşımı, bu ülkelerin tarihsel kodlarıyla yakından ilişkilidir. Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasında yaşanan mezhepsel mücadeleye rağmen 1639 yılında Sultan IV. Murat'ın İran'a düzenlediği sefer neticesinde Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır ki iki ülke arasındaki mevcut sınırlar bu anlaşmaya dayanmaktadır.

Görüldüğü üzere iki ülke arasında geçmişte yaşanan sorunlar, özü itibarıyla kimlik algılamalarıyla yakından ilişkilidir. Bu kapsamda Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin kimliğini Türklük üzerinden tanımladığı dikkate alındığında, taraflar arasındaki rekabeti etkileyen bir diğer unsurun da İran'daki Türk nüfus olduğu görülmektedir. Zira İran'daki Türk nüfusun maruz kaldığı baskı, iki ülke arasında çeşitli sorunlar yaşanmasına vesile olmuştur. Fars kimliğini merkeze alan Rıza Şah, faşizan yöntemlere başvurarak ülkesindeki Türklere yönelik asimilasyon politikaları uygulamıştır. Asimilasyon politikaları kapsamında İran Şahı, Güney Azerbaycan coğrafyasında yer alan Türkçe şehir isimlerini Farsça muadilleriyle değiştirmiş, Türkçe yayıncılık faaliyetlerini yasaklamış, Türkleri yaşadıkları yerlerden göç etmeye zorlayarak Fars nüfus içerisinde eritmeye çalışmış ve Azerbaycan eyaletini taksim ederek Türkler arasındaki bütünlük duygusunu önemli bir darbe indirmiştir. Elbette bu durum, Türk devlet yetkililerinde bazı endişeler yaratmış ve Ankara, fırsat buldukça İran Türklerinin maruz kaldıkları asimilasyon politikaları konusundaki kaygılarını ve alınabilecek tedbirleri Tahran'a iletmiştir.⁶

Türkiye-İran ilişkilerinde gerginliğe yol açan bir diğer sorun ise terör kaynaklı sınır problemleridir. İlk olarak 1925 senesinde gerçekleşen Şeyh Said İsyanı ile başlayan Türkiye-İran sınır sorunları, 1926 yılında İran sınırına yakın bölgelerde meydana gelen Raçkotan, Raman, Hazo, Haço, Sason, Ağrı ve Koçuşağı gibi çeşitli isyanlarla büyüyerek devam etmiştir.⁷ Tüm bunlara ek olarak II. Ağrı İsyanı (1927) ve III. Ağrı İsyanı (1930) gerçekleşmiş ve bütün bu isyanlarda asilerin İran sınırına kaçtıkları görülmüştür. Bu da Ankara'da Tahran'ın mevzubahis gruplara sıcak baktığı yönünde bir kaygı oluşturmuştur. Özellikle I. Ağrı Dağı İsyanı esnasında Türkiye, İran'ın gerekli önlemleri almaması nedeniyle bu ülkeye iki defa nota vermek zorunda kalmıştır.⁸ Hatta III. Ağrı İsyanı sırasında Türk Ordusu, İran topraklarına geçerek isyancılara müdahale etmiştir.⁹

Kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye-İran ilişkilerinin güncel boyutuna yön veren unsurlardan biri de her iki devletin hafızasında yer etmiş olan bazı tarihî olaylardır. Bu olayları; mezhepsel rekabet, İran'daki Türk nüfus ve İran'ın Türkiye'deki isyancı gruplara destek vermesi şeklinde sıralamak mümkündür. Bununla birlikte tarihteki dönüşümler, ikili ilişkileri şekillendiren bir diğer mühim faktörün de kimlik algılamaları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle kimlik faktörü aşağıdaki başlıkta derinlemesine ele alınmaktadır.

Kimlik Faktörü

Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri şekillendiren en önemli hususlardan birinin kimlik olduğu ifade edilebilir. Çünkü devletlerin kimlik tanımlamaları, çıkar ve tehdit algılamalarını yönlendirmekte ve bu da karşılardaki aktörlerin algılayış biçimlerini

⁶ Çete, Mehmet, Türkiye- İran İlişkileri (1919-1938), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s. 129.

⁷ Kabacalı, Alpay, Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 49-50.

⁸ Gök, Naim, Türkiye-İran İlişkileri (1917-2017), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 30.

⁹ Saray, Mehmet, Türk- İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 30.

şekillendirmektedir. Yani devletler, ne istediklerine karar vermeden önce kim olduklarını netleştirmek durumundadırlar.¹⁰ Bu nedenle ilk olarak kimlik kavramından bahsedilmelidir.

“Biz kimiz?” sorusunun yanıtı olan kimlik kavramı, modernizmin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Fransız Devrimi sonrasında yaşanan uluslaşma süreçlerinde bazen devletlerin bazen de milletlerin kendi kimliklerini inşa ettikleri görülmüştür. İnşa edilen kolektif kimlik ise köklü bir gelenekten ve geçmişin mirasından; yani tarihî bellekten hareketle kavramsallaştırılmaktadır.¹¹ Aynı zamanda bu durum, devletlerin kimliklerinin toplumsal bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla devletlerin kimlikleri ve çıkarları, toplumsal yapılar tarafından inşa edilmektedir. Elbette kimlik ve buna bağlı olarak çıkarların tanımlanışı, tehdit ve öteki algısını şekillendirmektedir. Zira her kimlik, farklılıklar bağlamında bir ötekine ihtiyaç duymaktadır. Bir başka deyişle, toplumların ötekileri olmaksızın kimliklerini inşa etmeleri pek mümkün değildir. Bu nedenle kimlik ve tarih birliği, toplumsal hafızada varlığını sürdüren bazı olaylar üzerinden devletlerin kendi ötekilerini oluşturmalarını sağlamaktadır.

Türkiye-İran ilişkilerine bakıldığında tarafların dönem dönem birbirlerini öteki olarak görmeye meylettikleri anlaşılmaktadır. Zira iki ülkenin tarihî hafızaları ve modern kimliklerini tanımlayış biçimleri, birbirlerine karşı olan önyargılarını kemikleştirmektedir. Bu noktada kimlik olgusundan hareketle iki temel hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, Türk Devrimi sonrasında modern ulus kimliğini Türklük üzerine inşa eden ve laik bir yapıyı içselleştiren Türkiye ile İslam Devrimi sonrasında dinî bir yönetim biçimi benimseyen İran’ın siyasal yapısındaki farklılıkların yarattığı sorunlardır. İkincisi ise Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasındaki tarihî mücadeleden kaynaklanan mezhep temelli kimlik algılayışlarından kaynaklanan farklılıklardır. Mevzubahis sorunların belirginleştiği iki dönemden bahsetmek mümkündür. Birincisi İran’ın rejim ihracı politikası izlediği 1990’lı yıllarda Türkiye’nin İran’dan tehdit algıladığı dönemdir. Diğeri ise Arap Baharı döneminde meydana gelen mezhep temelli gerilimin yaşandığı süreçtir. Bu gerilim, Suriye İç Savaşı ve Irak’la ilişkiler üzerinden tezahür etmiştir. Bu dönemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu süreçlere ayrıntılı olarak değinilmesi gerekmektedir.

Türkiye’nin İran’dan Algıladığı Rejim İhracı Tehlikesi

İslami Devrim’den sonra İran hem iç hem de dış politikada dinî bir söyleme sarılmıştır. Ayetullah Humeyni başta olmak üzere devrimi gerçekleştiren kadrolar, İslam Devrimi’nin sadece İran’a özgü bir devrim olmadığını savunarak bunun kendi ülkeleriyle sınırlı kalması halinde başarısız olacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden Tahran, rejimin güvenliğini sağlamak için devrimin evrenselliğine vurgu yaparak rejim ihracı politikasını uygulamaya koymuştur. Rejim ihracı politikası ise Türkiye’yi de içeren bir stratejidir. İran’a geniş bir hareket alanı tanıyan bu anlayış, Lübnan, Irak, Bahreyn, Suriye ve Yemen’de karşılık bulmuştur. Her ne kadar Tahran yönetiminin bu ülkelere rejim ihraç ettiği görülmesi de zikredilen ülkelere yaşayan Şii grupları kendi mezhep temelli politikaları doğrultusunda araçsallaştırdığı ve ilgili ülkelere İslami rejimler kurulmasını arzuladığı bilinmektedir. Mevzubahis stratejinin Türkiye-İran ilişkilerine yansıdığı en belirgin dönem ise 1990’lı yıllar olmuştur.

Söz konusu yıllarda, Türkiye’nin dış tehdit algılamasının merkezinde İran’ın rejim ihracı çabaları yer almıştır. Zira 1990’lı yıllarda Türkiye’de Uğur Mumcu, Muammer Aksoy

¹⁰ Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 231.

¹¹ Çiftçi, Kemal, “Tarih, Kimlik ve Türkiye’nin Belleğinin Dış Politikası”, *Akademik İncelemeler*, 2(1), 2007, s. 98-131, 105.

ve Bahriye Üçok gibi Kemalist aydınlar başta olmak üzere pek çok faili meçhul suikast yaşanmış ve bu suikastların İran istihbaratıyla ilişkili olduğu iddiası Türk basınına yansımıştır.

Türkiye ile İran arasındaki en önemli gerginlik ise 31 Ocak 1997 tarihinde yaşanan Sincan Olayı'dır. Mevzubahis tarihte, uzunca bir süre Türkiye'deki irticai faaliyetlerle ilişkisi olduğu iddia edilen İran'ın Ankara Büyükelçisi Rıza Bakır, Refah Partisi yönetimindeki Sincan Belediyesi'nin davetlisi olarak Kudüs Gecesi etkinliğine katılmış ve bu toplantıda, Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini kınayan ve laik devlet düzenini eleştiren bir konuşma yapmıştır.¹² Bakır, söz konusu konuşmasında davete katılan beş yüz kişinin radikal olarak adlandırılmaktan korkmalarını gerektiğini belirterek onlara şeriat yolunu takip etmelerini tavsiye etmiştir.¹³ Kudüs Gecesi sonrasında, iki ülke arasında diplomatik bir kriz patlak vermiş ve karşılıklı olarak büyükelçiler istenmeyen adam ilan edilerek geri çekilmiştir.

Yine 2 Mayıs 1999 tarihinde yaşanan Merve Kavakçı Olayı sonrasında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, İran'ı eleştirerek şu sözleri söylemiştir:¹⁴

“Biz, İran'ın içişlerine hiç karışmadığımız halde maalesef İran, Türkiye'ye kendi ideolojisini ihraç etme yolunda çabalarını sürdürüyor. Ayrıca İran, özellikle Türkiye'yle sınır olan bölgede PKK terörüne yardımcı oluyor. Bir çeşit ev sahipliği yapıyor. Bunlar tabii, komşulukla, komşuluk ilişkileriyle bağdaşmayacak davranışlardır.”

İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi, bu eleştiriye yanıt olarak Türkiye'nin seküler yapısından hoşlanmadığını belirterek insanların inançlarına saygı duyulması gerektiği yönünde çağrı yapmıştır. Yukarıdaki örneklerden görüldüğü gibi, İslam Devrimi'nden beri iki ülke arasındaki ideolojik farklılıklar ve bunun kimliklere yansımaları, tarafların birbirlerini tehdit olarak algılamalarını hızlandıran mühim bir unsur olmuştur. Hatta bu yüzden laik devlet yapısını benimseyen Türkiye, 1990'lı yıllarda İran'ı ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak tanımlama ihtiyacı hissetmiştir.

Anlaşılabileceği üzere İran'ın rejim ihracını esas alan dış politika anlayışı, pek çok Orta Doğu ülkesini olduğu gibi, Türkiye'yi de hedef aldığından 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Ankara-Tahran hattında kimlik temelli gerginliklerin yaşandığı bir diğer dönem ise Arap Baharı sürecinde vuku bulmuştur. Bu dönemde yaşanan gerilimler aşağıdaki başlıkta detaylandırılmaktadır.

Arap Baharı Sürecinde Ankara-Tahran Hattında Artan Mezhepsel Gerilim

Türkiye ile İran arasındaki kimlik temelli rekabetin belirginleştiği en güncel süreç Arap Baharı döneminde yaşanmıştır. 2010 yılında Tunuslu bir seyyar satıcı olan Muhammed Ebu Azizi'nin yoksulluğa isyan ederek kendisini yakmasıyla başlayan halk hareketi, kısa bir süre içerisinde Orta Doğu coğrafyasının geneline yayılmış ve Arap halklarının demokratikleşme arzusunu yansıtan bir süreç olarak gelişmiştir. Bununla birlikte Tunus'ta başlayan süreç, Mısır ve Libya gibi ülkelerde yıllarca diktatörler tarafından yasaklanan İslami hareketlerin yasal zeminde siyaset yapmalarına ve hatta iktidara gelmelerine ortam hazırlamıştır. Bu durum bölgedeki Sünni hareketlerin Ak Parti'yi rol model olarak algılamalarının önünü açmıştır. Buna rağmen İslami hareketlerin yükselişi, Arap Baharı'nın

¹² “İran Elçisi Gidici”, Milliyet, 07.02.1997, s. 1.

¹³ Olson, Robert, Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004, Kezban Acar (Çev.) Babil Yayınları, Ankara 2005, s. 30.

¹⁴ “Ecevit İran'a Sert Çıktı”, Milliyet, 12.05.1999.

başlangıcında İran'ın isyanlara destek vermesine neden olmuştur. Hatta İran İslam Cumhuriyeti Dinî Rehberi Ayetullah Ali Hamaney, Arap coğrafyasındaki halk ayaklanmalarını “İslami Uyanış” olarak nitelendirmiştir.¹⁵ Ancak Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçramasından sonra İran'ın halk hareketlerine dair tutumu değişmiştir. Buna bağlı olarak Arap Baharı döneminde Ankara-Tahran hattındaki ilişkilere mezepsel gerilim damga vurmuştur. Makalenin bu bölümünde Suriye ve Irak özelinde yaşanan ve dinî jeopolitiğe dayanan rekabet incelenmektedir.

Suriye İç Savaşı'nda Artan Ankara-Tahran Gerilimi

Tahran yönetimi, Suriye'de patlak veren olayları, Batı destekli planların bir parçası olarak görmektedir. Dahası İran, Suriye'de yapılmak istenenin kendisine yönelik bir müdahalenin hazırlık safhası olduğunu düşünmektedir. Bir başka deyişle İranlı karar alıcılar, Şam yönetiminin varlığını devam ettirmesini, kendi rejimlerinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir durum olarak değerlendirmişlerdir.¹⁶ Bu nedenle İran, Suriye İç Savaşı'nın başlamasının ardından Rusya'yla birlikte Esad rejiminin en önemli destekçisi olmuştur. Çünkü Tahran, yaşanan gelişmelerin olası jeopolitik sonuçlarına odaklanmıştır. Daha da önemlisi İran, sürecin kendi ülkesinde halk hareketlerini canlandırma riskinden endişelenerek Esad rejimine askerî, diplomatik ve ekonomik destekler sağlamıştır. Zira İran, Suriye'deki ayaklanmaları İslam Devrimi ile değil; 2009 senesindeki Yeşil Hareket¹⁷ ile özdeşleştirmiştir.¹⁸ Ancak İran'ın Suriye Krizi'ne ilişkin beklentileri, yalnızca kendi sınır güvenliğini temin etmekten ibaret değildir.

İran, Suriye'yi Hizbullah aracılığıyla Akdeniz'e çıkışını sağlayan bir köprü ve İsrail'i tehdit edebilecek kilit bir ülke olarak görmektedir. Dolayısıyla Tahran, Esad rejimini jeopolitik açıdan önemli bir müttefik olarak yorumlamaktadır.¹⁹ Bundan ötürü İran, kutsal yerlerin korunması gibi dinî gerekçeleri kullanmak suretiyle Iraklı, Pakistanlı ve Afganistanlı Şiileri organize ederek Suriye İç Savaşı'nda vekil unsurlar olarak sahaya sürmüştür. İran'ın desteği, Esad rejimi açısından hayati öneme haizdir. Mevzubahis desteği, İran İslam Cumhuriyeti Dış İlişkiler Strateji Konseyi Başkanı Kemal Harrazi'yi Mart 2016'da ağırlayan Beşar Esad da vurgulayarak İran'ın rehberliğine ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir.²⁰

İran'ın tutumuna karşılık Türkiye ise Suriye İç Savaşı'nda başta Müslüman Kardeşler olmak üzere ılımlı muhalif grupları desteklemiştir. Dolayısıyla Türkiye, Suriye'de Esad karşıtı bir tutum takınırken, İran'ın önceliği, bu ülkedeki statükonun korunmasından

¹⁵ “Beyanati Der Didare Şirket Konendgan Der Eclase Cihani Cevanane ve Beydari İslami”, Khamenei, 12.02.2012, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18871>, (11.04.2020).

¹⁶ Behraveshteh, Maysam-Mohammad Reza Kiani, “The Syrian Crisis: What is at Stake for Regional Players?”, Open Democracy, 10.09.2011, <https://www.opendemocracy.net/en/syrian-crisis-what-is-at-stake-for-regional-players/>, (08.04.2020).

¹⁷ Yeşil Hareket, 12 Haziran 2009 tarihinde İran'da gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından ortaya çıkan hile iddialarına bağlı olarak yaşanan protesto gösterilerine öncülük eden siyasal grubu ifade etmektedir. Zira söz konusu protestolar, İslam Devrimi'nden sonra İran'ın gördüğü en kapsamlı toplumsal hareket olmuştur. Bu da rejimin kırılma noktasını gözler önüne sermiştir. Bu anlamda Mir Hüseyin Musevi'nin destekçilerini ifade eden hareket, müesses nizamın kapsamlı bir şekilde yenilenmesi gerektiğini savunmaktadır. Söz konusu reformlara Velayet-i Fakih'in yetkilerinin sınırlandırılması da dâhildir.

¹⁸ Ozan, Emre, Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma-İtidal ve İşbirliği: Türkiye'nin Ulusal Güvenliği Kapsamında Bir Değerlendirme, ANKASAM Rapor, Mart 2018, S. 30.

¹⁹ Rafizadeh, Majid, “Odd Bedfellows: Turkey and Iran”, Turkish Policy Quarterly, 14(4), Winter 2016, s. 111

²⁰ “Kemal Harrazi Der Demeşk Ba Beşar Esad Didar Kerd”, Press Tv, 16.03.2016, <https://www.presstv.com/Detail/2016/03/19/456607/Iran-Sy-ria-Bashar-Assad>, (11.04.2020).

yana olmuştur.²¹ Tarafların tutumundaki bu farklılaşma, Ankara-Tahran ilişkilerine yansıdığı için İran, Türkiye'yi bölgeye ihanet etmekle suçlamıştır. Tutum farklılıklarından kaynaklanan bu gerilim Ali Hamaney ile dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan arasında Mart 2012'de Meşhed'de yapılan görüşmelerde de hissedilmiştir. Nitekim Hamaney, bahse konu olan görüşmede, Erdoğan'a İran'ın Suriye'yi desteklemeye devam edeceğini söylemiştir.²² Erdoğan ise 2012 yılının Temmuz ayında yaptığı şu açıklamayla Ankara'nın Suriye politikasındaki temel yaklaşımı gözler önüne sermiştir:

“Bu alçakça katliamlar, bu soykırım girişimleri, bu insanlık dışı vahşet, artık gitmekte olan bir rejimin ayak seslerinden başka bir şey değildir. Bütün diktatörler korkaktır. Bütün diktatörler zalimdir. Bütün diktatörler, ülkelerinin düşmanlarından değil, kendi halklarından çekinirler.”²³

Görüldüğü üzere Türkiye ile İran'ın Esad rejiminin geleceğine ilişkin politikaları birbirine taban tabana zıttır. Üstelik Suriye'de yaşanan savaş vesilesiyle zıt politikalar izleyen iki ülkenin karşılıklı suçlama ve ithamları da ikili ilişkileri çıkmaza sokmuştur. Bu gerilim, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından aşağıdaki ifadelerle dile getirilmiştir:

“İran halklara güvenmektense yönetimlere ve kişilere güveniyor. İran'ın geçmişte uyguladığı direniş eksenli politikayı bugün Esad'a uyguluyor. Bize göre halka dayanan direniş eksenli meşrudur. Direniş eksenli Suriye halkının iradesidir. İran Suriye politikasında hata yapıyor.”²⁴

Tüm bu siyasi gerilimler, ekonomik ilişkilere aksettiğinden iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi, 2013 senesinden 2017 yılına kadar sürekli olarak düşüş göstermiştir.²⁵ Yukarıda ifade edildiği üzere İran, Suriye'de iktidar değişikliği sağlamaya yönelik girişimi, ABD ve İsrail yapımı ortak bir proje olarak telakki etmiştir. Dolayısıyla Türkiye-İran ilişkilerinin seyrinde, Ankara'nın Washington ve Tel Aviv'le olan münasebetleri de etkili olmaktadır. Yani tarafların uluslararası sistemdeki konumları ikili ilişkilere yansımaktadır. Suriye örneği bu durumu gözler önüne sermektedir.

Diğer yandan Suriye Krizi'nin başladığı günlerde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization (NATO) tarafından Malatya'nın Akçadağ ilçesinin Kürecik bucağına yerleştirilen füze kalkanı savunma sistemi, ikili ilişkilerdeki gerginliği tırmandırmıştır. Hatta dönemin İran Şura Meclisi Başkan Vekili Hüseyin İbrahimi, aşağıdaki açıklamada bulunarak Türkiye'yi tehdit etmiştir:

²¹ Afacan, Serhan, “Türkiye-İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek”, İlke Politika Notu,2, Ocak 2018, s. 4.

²² “Mageme Mahzumi Rehberi: İran Ez Suriyeh Defağ-İ Hahed Kerd”, Aftab, 20.03.2012, <http://aftabnews.ir/fa/news/150445/مقام-معظم-ایران-رهبری-سوریه-از-ایران-رهبری-مقام-معظم-مقام>, (03.03.2020).

²³ “Erdoğan: “Bu Soykırım Girişimidir””, Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-bu-soykirim-girisimidir-20986394>, (11.10.2021).

²⁴ “Davutoğlu Esad'a Ömür Biçti”, NTV, 24.08.2012, https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw, (02.04.2020).

²⁵ Aktaş, Kevser, “Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İşbirliği mi Rekabet mi?”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 5(1), 2018, s. 163-184, 165.

“Herhangi bir saldırıya uğramamız halinde, Türkiye’deki füze kalkını sisteminin hedef alınması İran’ın doğal hakkıdır ve kesinlikle bunu yapacak. Silahlı Kuvvetlerimizin bu sisteme karşı üzerinde çalışılmış plan ve taktikleri var.”²⁶

Kısaca özetlemek gerekirse Suriye İç Savaşı esnasında gerek Ak Parti yönetiminin gerekse İran’ı yöneten kadroların kimlik algılamaları, iki ülke arasındaki gerilimin artmasına neden olmuştur. Zira tarafların kendi kimliklerini tanımlayış biçimleri, iş birliği yaptığı ve öteki olarak gördüğü diğer aktörü şekillendirmiştir. Bu durum, Türkiye ile İran’ın karşı karşıya gelmesine sebebiyet vermiştir. Buna ek olarak tarafların jeopolitik beklentileri söz konusu politikaların yarattığı krizi derinleştirmiştir. Çünkü bir yandan Ak Parti’nin Müslüman Kardeşler başta olmak üzere Sünni kimliği benimseyen gruplar üzerindeki etkisi; diğer yandan İran’ın Şii Hilâli oluşturmaya yönelik stratejik hedefleri, kimlik temelli sorunların jeopolitik boyuta evrilmesine yol açmıştır.

Mezhepsel Rekabetin Yansıması Olarak Irak Merkezli Yükselen Ankara-Tahran Gerilimi

Türkiye ile İran’ın jeopolitik etki alanını genişletmek amacıyla mücadeleye giriştiği ülkelerden biri de Irak’tır. Tarafların bu nüfuz mücadelesinde kimlik algılamaları belirleyici olmuştur. Zira İran, 2003 yılında gerçekleşen Amerikan işgalinin ardından 1980 ila 1988 yılları arasında sekiz yıl boyunca savaştığı Baas rejiminin yıkılmasını stratejik bir fırsat olarak yorumlamıştır. Çünkü işgalin ardından Şiiler, ülke siyasetinde etkili bir gruba dönüşmüştür. Dolayısıyla İran da bu durumu değerlendirerek Irak’taki nüfuzunu genişletmeye yönelik mezhepçi bir siyasete ağırlık vermiştir. Nitekim 2006 yılında Nuri El Maliki’nin kurduğu hükûmetle birlikte, Irak’ta mezhepçi siyaset belirgin bir şekilde yükselişe geçmiştir.

Söz konusu dönemde Tahran yönetiminin Irak’ta kurulan hükûmetlere müdahil olduğu ve Şii grupları bir araya getirmek için mesai harcadığı bilinen bir gerçektir. Buna karşılık Türkiye ise İran’ın Şii yayılmacılığına dayalı stratejisine cevaben Arap Baharı sürecindeki politikasıyla da uyumlu olarak “Sünni Eksen” inşa etmeye odaklanmış ve bu durum, Ankara’nın Irak politikasında yansımalarını bulmuştur. Özellikle 2010’lu yılların ilk yarısında Türkiye’de uygulanan “Açılım Süreci” ile ilişkili olarak Ankara, Irak politikasında Bağdat yerine Erbil’le ilişki kurmaya öncelik vererek Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile yakın münasebetler geliştirmiştir.

Ankara ile Erbil arasındaki ilişkilerin derinleşmesini hızlandıran bir diğer unsur, Irak’ın kuzeyinde Amerikan işgali sonrasında oluşabilecek güç boşluğunu terör örgütü PKK’nın doldurma olasılığı olmuştur. Türkiye, bu riski bertaraf etmek ve terör örgütü PKK’ya yapacağı operasyonlarda lojistik destek sağlayabilmek için Mesud Barzani’nin liderlik ettiği Kürdistan Demokrat Partisi ile yakın ilişkiler kurmuştur. Buna karşılık İran ise Barzani yönetimini ve Türkiye’yi ABD’yle iş birliği yapmakla suçlayarak Irak genelindeki mezhepçi politikasını Irak Kürt Bölgesel Yönetimi özelinde sürdürmüştür.²⁷ Bu kapsamda Tahran, meseleye mezhepçi yaklaştığı için Şiilerin etkin olduğu Kürdistan Yurtseverler Birliği’ni destekleme yoluna gitmiştir.

Ankara’nın Erbil’le yakınlaşması, Tahran’ın telkinleri doğrultusunda mezhepçi bir siyaset uygulayan Bağdat’ın Ankara’yla karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurmuştur. 2012

²⁶ “İran’dan İkinci Gözdağı: Kürecik’i Kesinlikle Vururuz”, Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/irandan-ikinci-gozdagi-kurecik-i-kesinlikle-vururuz-19442858>, (10.10.2021).

²⁷ Tamer, Cenk, “2011 Sonrası İran’ın Irak Politikası” Bölgesel Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı, 1(2), 2017, ss. 172-198, s. 178.

yılında Maliki yönetimi, terör olaylarına karıştığı iddiasıyla Sünni bir isim olan Irak Eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Haşimi'yi yargılamak istediği vakit Haşimi, önce Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne daha sonra Türkiye'ye sığınmıştır. Bu durum, Maliki yönetiminin Türkiye'yi Irak'ın iç işlerine karışmakla suçlamasına ortam hazırlamıştır. Bahse konu olan suçlama, Ankara-Tahran hattındaki rekabeti de gözler önüne sermiştir. Bu rekabet durumuna ilişkin İyad Allavi'nin aşağıdaki sözlerine kulak vermek gerekirse:

“Türkiye'nin bölge ile ilgili ve Irak'ın geleceğiyle ilgili çok endişelendiğini biliyorum. Türkiye'yi Irak'ın içişlerine karışmakla suçlayanlar, gerçekten Irak'a müdahale ederek zarar verenleri suçlamalı. Maalesef İran, Irak'ın Şii Başbakan'ı Maliki'yi destekleyerek Irak'ın içişlerine karışıyor. Bana karşı, El İrakîye'ye karşı açıkça bir tutum sergilediler.”²⁸

Ankara ile Tahran'ın Irak'taki nüfuz mücadelesi, 2014 yılında Irak Başbakanlığı görevine gelen Haydar El İbadi döneminde de devam etmiştir. Aslında İbadi, Maliki'ye kıyasla Türkiye'yle ilişkilerde daha yapıcı bir isim olarak tanınmıştır. Ancak terör örgütü Devletü'l Irak ve's Şam'ın (DEAŞ) bu ülkede güç kazanması, bu örgütle mücadele kapsamında Türkiye ve İran arasındaki rekabeti arttırarak Şii bir isim olan İbadi'nin İran'a yakınlaşmasına yol açmıştır. Çünkü Ankara, DEAŞ'la mücadele kapsamında Başika Kampı'nda peşmerge güçlerine eğitim vermiş ve bu amaçla söz konusu gruplara yönelik askerî sevkıyatı arttırmıştır. Bağdat ise Türkiye'nin Irak politikasında Erbil'i önceleyen tutumundan rahatsızlık duyduğu için bu ülkeyi Irak'ın iç işlerine karışmakla suçlamıştır.²⁹

Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, İran'ın mezhepçi siyaset anlayışı Bağdat'ta önemli bir karşılık bulduğundan Türkiye ise buna cevaben gerek Irak'ta yükselen mezhepçiliği dengelemek gerekse Irak'ın kuzeyinde oluşan güç boşluğunu terör örgütü PKK'nın doldurmasını önlemek amacıyla Erbil'le yakın ilişkiler tesis etmiştir. Bu durum, iki ülkenin Suriye'de olduğu gibi, Irak'ta da kimlik algılamasından kaynaklanan bir rekabete girdiğini göstermektedir. Ancak meseleyi yalnızca kimlik üzerinden okumak, konunun tam anlamıyla anlaşılabilmesi açısından önemli bir eksikliklerdir. Zira meselenin bir de jeopolitik boyutu vardır. Bu yüzden iki ülke arasındaki ilişkilerin jeopolitik boyutunun daha detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Jeopolitik Faktörler

İlk kez İsveçli düşünür Rudolf Kjellen tarafından kullanılan jeopolitik terimi, coğrafya ile dış politika arasındaki ilişkiyi açıklayan mühim bir kavramdır. Bu kavramı İbn-i Haldun'un coğrafyayı kader olarak gören yorumu üzerinden formüle etmek de mümkündür. Nitekim Kjellen'in disipline kazandırdığı jeopolitik kavramı üzerine, klasik ve modern düşünürler tarafından çeşitli kuramlar geliştirilmiş ve devletlerin kapasiteleri doğrultusunda dış politika yapım süreçlerinde jeopolitik faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Jeopolitik faktörlerin Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri etkilediği bilinmektedir. Bu durumu Hasan Ürküt ve Gökhan Sarı şu sözlerle özetlemiştir:

“İki ülkenin rejimlerinin farklı olması; bu devletlerin küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili ilişkilerini ciddi şekilde

²⁸ “Irak'ın İç İşlerine Türkiye Değil İran Karışıyor”, CNN Türk, <https://www.cnnturk.com/2012/dunya/03/12/irakin.icislerine.turkiye.degil.iran.karisiyor/652801.0/index.html>, (01.04.2020).

²⁹ Semin, Ali, “Başika Krizi ve Türkiye-İrak İlişkilerinin Geleceği”, Bilgesam Analiz, No: 1275, 31 Aralık 2015, s. 7.

etkilemiştir. Dolayısıyla bölgelerinde etkinlik sahibi olan bu iki ülke, aslında sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabet içerisinde olmuşlardır.”³⁰

Bu yüzden iki ülke, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyalarında jeopolitik üstünlük mücadelesi vermekte ve bu durum, ikili ilişkilere yansımaktadır. Bu nedenle söz konusu bölgelerdeki Türkiye-İran rekabetine değinmek gerekmektedir.

Orta Doğu Boyutu

İran’ın Orta Doğu siyasetinin temelini rejim ihracına dayanan dinî bir dış politika anlayışı oluşturmaktadır. Zaten çoğunluğu Arap halklarından oluşan Orta Doğu’da milliyetçilik yapan bir İran’ın jeopolitik kazanımlar elde etmesi mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda İran’ın ulus devlet anlayışından uzak idealist söyleminin, jeopolitik hedeflere ulaşmak için uygulanan bir meşruiyet aracı olduğu ifade edilebilir. Şiilik temelinde yürütülen İran’ın Orta Doğu politikasında, ABD ve İsrail karşıtlığı hem İran içinde desteğe dönüşerek dış düşman algısıyla ulusal bütünlüğü sağlamakta hem de İslam Dünyası’nda İran’ın itibarını arttırmaktadır. ABD ve İsrail karşıtlığına ek olarak Tahran, Orta Doğu’da Riyad ve Ankara’yla bölgesel üstünlük mücadelesi vermektedir. Bu noktada Orta Doğu merkezli gelişmelerin, Ankara-Tahran ilişkileri çerçevesinde analiz edilmesi elzemdir.

Türkiye ile İran’ın Suriye ve Irak’ta yaşadığı rekabet yukarıda anlatıldığı için bu başlık altında meseleye değinilmeyip daha çok 1990’lı yıllardan günümüze uzanan süreçte meydana gelen diğer gelişmelere odaklanılmaktadır. Söz konusu döneme ilişkin ilk önemli sorun olan Körfez Krizi’nde, iki ülke benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim İran, Türkiye’nin Irak’a uygulanan Birleşmiş Milletler (BM) ambargosuna katılmasını olumlu karşılamış ve Körfez Krizi sonucunda gerçekleşen mülteci sorununda, iki ülke söz konusu insanların Irak’a dönmeleri gerektiği konusunda hemfikir olmuştur. Ancak İran, Türkiye’nin mülteci meselesinde geliştirdiği “Çekiç Güç” projesine temkinli yaklaşmıştır. Çünkü bu projenin kendisine yönelik bir tehdide dönüşebileceği değerlendirmesini yapmıştır. Bu durum iki ülke arasında soğuk rüzgârlar esmesine sebebiyet vermiştir.

Türkiye ile İran arasında yaşanan en önemli sorun, İran’ın terör örgütü PKK’yı desteklediği iddiasıyla ortaya çıkmıştır.³¹ Yine bu süreçte PKK ile mücadele bağlamında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin sıcak takip antlaşması olmamasına rağmen PKK’lı teröristleri izleyerek İran içlerine sarkması, taraflar arasında çeşitli sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde İran, Türkiye’nin Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi’ne dış tehdit olarak girmiştir.³² Çünkü bu ülke, Türkiye’nin Orta Doğu politikalarında PKK nedeniyle sorun yaşadığı bir devlet olmuştur. Aslında bu sorunlar, 1920’li yıllarda Kürt isyancıların İran tarafından korunması örneğiyle benzerlik taşıdığından Tahran’ın Türkiye’nin istikrarsızlığı doğrultusunda izlediği politikaların bir süreklilik arz ettiği söylenebilir. Daha da önemlisi PKK meselesindeki güvensizlik, Türkiye-İran ilişkilerinde iş birliği yapılan dönemlerde dahi varlığını korumuştur. Örneğin 2011 yılında yazdığı bir makalede Abdülkadir Selvi, Türkiye ile İran’ın PKK’yla mücadele için yaptığı istihbarat paylaşımını Tahran’ın PKK’yı korumak için kullandığını şu sözlerle özetlemiştir:

³⁰ Ürküt, Hasan-Gökhan Sarı, İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi, Güvenlik Stratejileri, 10(20), 2014, s. 199-228, 203.

³¹ “İran’ın PKK’ya Desteği Sürüyor”, Milliyet, 12.12.1997, s. 27; “Komşuların Terör Suçu”, Milliyet, 03.06.1998, s. 13.

³² Çiftçi, Kemal, Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s. 301.

“O sıralarda İran, PJAK’a yönelik etkili operasyonlar yapıyordu. Kandil’in büyük bölümü İran topraklarında. O dönemde İran’la istihbarat paylaşımı yapıldı. Bunu terörle mücadeleden sorumlu Başbakan yardımcısı Beşir Atalay da teyit etti. İran’ın ortak askerî harekât önerdiğini ama bizim istihbarat paylaşımını tercih ettiğimizi belirtti. Karayılan’ın yerinin koordinatları MİT tarafından İran’a iletilmiş. Ancak istihbaratı değerlendiren İran tarafı verilen koordinatlarda Karayılan ile bir grup PKK yöneticisinin toplantı halinde olduğunu tespit etmiş. Bizim Karayılan, İran’da yakalandı diye heyecanlandığımız sıralarda İran, Karayılan ile birlikte bir grup PKK yöneticisini derdest etmiş. Bu bilgiye itiraz edilmiyor. Benim ulaştığım bilgide yeni olan taraf, Karayılan’la birlikte bir grup PKK yöneticisinin yakalandığı yönünde. Bu da teyit ediliyor. Yakalandıktan sonra İran’ın Urumiye kentine götürüldükleri şeklinde bir bilgiye ulaştım. İran’ın bu süre zarfında pazarlık yaptığı söyleniyor. Ama ilginç olanı şu: Bizim ilk hava harekâtımız başladığı sırada Karayılan ve bir grup PKK yöneticisi İran’ın kontrolü altındaymış. Bu ne anlama geliyor? İran’ın kontrolü altındaki PKK yöneticileri aynı zamanda hava harekâtından da kurtulmuş oluyor.”³³

Görüldüğü üzere Orta Doğu jeopolitiğinde Irak ve Suriye’ye ek olarak PKK terörü de Ankara-Tahran hattında güvensizlik unsuru olarak rekabeti tetikleyen faktörlerden biridir. Şüphesiz İran, Türkiye’nin terörle uğraşarak zaman kaybetmesini; dolayısıyla Orta Doğu’ya odaklanamamasını arzulamaktadır. Elbette böyle bir durum, İran’ın bölgedeki güç boşluğunu doldurmasını kolaylaştırmaktadır. Öte yandan İran’ın Lübnan ve Yemen politikaları da Türkiye’yle olan rekabetini doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkilemektedir. Ankara ve Tahran’ın bu ülkelerdeki rekabetine kısaca değinmek gerekirse, ilk olarak Lübnan’dan başlamak gerekir. Çünkü İran’ın Lübnan’daki, Hizbullah’a büyük yatırımlar yaptığı ve bu örgütü, İsrail’i tehdit edebilecek güç olarak elinde tutmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu kapsamda Tahran, Lübnan’ı devrimci fikirlerin yayılmasına hizmet eden mühim bir coğrafya olarak değerlendirmektedir.³⁴ Türkiye, 2006 yılında Lübnan’a gönderilen BM Barış Gücü içerisinde yer aldığından Ankara ile Tahran karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak BM operasyonu esnasında Hizbullah, Lübnan’daki tüm yabancı güçlere karşı çıkarken örgütün manevi lideri olan Ayetullah Muhammed Hüseyin Fadlallah, Türk askerinin Lübnan’a gelmesinden rahatsız olmayacaklarını açıklamıştır.³⁵ Bu sözler, bölge halkının Türk askerini işgalci olarak algılamadığını göstermektedir. Türkiye’nin bu imajı ise yumuşak gücü nedeniyle Ankara ile Tahran’ın Lübnan’da dolaylı da olsa bir rekabet içinde olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye ile İran’ın Orta Doğu jeopolitiğinde dolaylı olarak rekabette bulunduğu bir diğer coğrafya ise Yemen olmuştur. Yemen İç Savaşı’nda İran destekli Husiler ile Suudi Arabistan destekli yerel unsurlar karşı karşıya gelmiş ve dengenin Husiler lehine bozulmasının ardından başını Riyad’ın çektiği uluslararası koalisyon savaşa müdahale etmiştir. Türkiye ise bu müdahaleye Dışişleri Bakanlığı’nın yaptığı aşağıdaki açıklamayla destek vermiştir:

“Ülkemize Suudi Arabistan tarafından önceden bilgisi verilen askerî harekâtı destekliyor; bu harekâtın ülkede ortaya çıkan iç savaş ve kaos tehlikesinin

³³ “Karayılan Serbest mi Bırakıldı?”, Cumhuriyet, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/karayilan-serbest-mi-birakildi-289228>, (09.10.2021).

³⁴ Elhan, Nail, Hizbullah-İran İlişkileri, İRAM Perspektif, Aralık 2019, s. 10.

³⁵ Muran, Aygül, Lübnan’daki Dini-Siyasi Bir Hareketin Anatomisi Hizbullah, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2010, s. 124.

önlenmesine ve meşru devlet otoritesinin ihya edilmesine katkı sağlayacağına inanıyoruz.”³⁶

Özetle Türkiye gerek Lübnan’da gerekse Yemen’de, İran’a karşı ABD’nin bölgesel müttefikleriyle birlikte hareket etmiştir. Türkiye’nin kendisini Batı Dünyası’nın bir parçası olarak görmesi, Tahran ile Ankara arasında dolaylı da olsa sorun yaşanmasına yol açmıştır. Ancak Orta Doğu özelinde ifade edilmesi gereken en önemli husus şudur ki; Türkiye’nin Lübnan ve Yemen gibi ülkelerdeki gelişmeleri yakın çevre jeopolitiği kapsamında değerlendirdiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu ülkelere dair gelişmeler, Ankara ile Tahran’ın zıt politikalar izlediklerinin belirtilmesi açısından mühim olsalar da Suriye ve Irak kadar öncelikli değildirler. Çünkü iki devlet de yakın çevrelerinde yer alan Suriye ve Irak’ta kazanımlar elde ederek rollerini pekiştirmek istemektedir. Türkiye’nin uzak çevre olarak tanımlanabilecek Lübnan ve Yemen’deki faaliyetleri yakın çevresinde İran’la olan rekabetiyle yakından ilişkilidir.

Orta Asya ve Kafkasya Boyutu

Türkiye ve İran’ın Orta Asya ve Kafkasya’ya olan ilgisi, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra başlamıştır. Söz konusu dönemde her iki devlet bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmaya odaklanmıştır. Bu anlamda Orta Asya coğrafyasında Tacikistan’ın akraba topluluk olması nedeniyle İran açısından önem taşıdığı ifade edilebilir. Buna karşılık 1991’den sonra oluşan Türk kuşağının İran için tehdit kaynağı olduğu da aşikardır. Özellikle sınırları içinde Azerbaycan Türklerinden oluşan yoğun bir nüfus barındıran İran, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İran Türklerine örnek olma ihtimalinden çekindiği için Ankara ve Bakü’de yükselen milliyetçi söylemlerden rahatsızlık duymaktadır. Bunun bir yansıması olarak Tahran, Dağlık Karabağ sorununda Müslüman ve Şii Azerbaycan’a karşı, Ermenistan’a yakın bir politika izlemektedir. Çünkü İran, güçlü bir Azerbaycan’ın varlığını kendi toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak görmektedir. Bir başka ifadeye Tahran, Bakü’nün Tebriz nezdinde özendirici bir etki yaratmasından; yani “Bütöv Azerbaycan” fikrinden korkmaktadır. Zira “Bütöv Azerbaycan”, Azerbaycan Cumhuriyeti’ni kuzey, Tebriz merkezli olan İran Türklerinin yaşadığı coğrafyayı ise Güney Azerbaycan olarak tanımlamak suretiyle her iki parçanın birleşmesini öngörmektedir.³⁷ Bu yüzden Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk kuşağı ve Türkiye’nin bölgede artan nüfuzu İran’ı tedirgin etmiş ve etmektedir.

İşte bu ortamda Türkiye, Batı’nın da desteğiyle bağımsızlığını yeni kazanan devletlere kendisini “rol model” olarak sunmuştur. Türkiye ile İran’ın jeopolitik bir rekabete girmesine yol açan bu durum, Azerbaycan’da 1992 yılında iktidara Türkiye’deki milliyetçi gruplarla yakın ilişkileri olan Ebulfez Elçibey’in gelmesiyle birlikte, İran açısından daha da hassas bir boyut kazanmıştır. İran, “Bütöv Azerbaycan” fikrinin gündeme gelmesi üzerine bir yandan Türkiye’nin Azerbaycan’ı destekleme çabalarına engel olmaya çalışmış, diğer yandan ise Ermenistan’la yakınlaşarak yeni bir denge kurmaya yönelmiştir. Elbette bu denge arayışı, Tahran’ın Müslüman kardeşliği söylemlerinin retorikten ibaret olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır.

İki ülke arasındaki rekabet, tarafların bölgesel nüfuzunu genişletmek ve bölge başkentleriyle olan ilişkilerini derinleştirmek amacıyla öncülük ettiği ittifaklara da

³⁶ “S.Arabistan’ın Yemen operasyonuna Türkiye’den destek, İran’dan tepki”, BBC Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150326_yemen_tepkiler, (08.10.2021).

³⁷ Tüysüzoğlu, Göktürk, “Türkiye ve İran Uluslararası Sistem Sorgusu Çerçevesinde Bir Araya Mı Geliyor?”, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1(3), Aralık 2017, s. 11-42, 17.

yansımıştır. Nitekim Ankara, 1991'den sonra Orta Asya'daki nüfuzunu genişletmek amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına ön ayak olmuştur. Buna karşılık İran ise Farsça Konuşan Ülkeler Birliği Projesi vasıtasıyla Tacikistan ve Afganistan'la olan münasebetlerini derinleştirerek Türkiye'nin bölgedeki etkisini sınırlandırmaya gayret etmiştir.³⁸ Dahası İran, Türkiye ile ABD'nin Orta Asya'da yakınlaşmasından duyduğu rahatsızlık nedeniyle jeopolitik rekabette geride kalmamak amacıyla Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) yönelerek burada üye ülke statüsüne sahip olmuştur.³⁹

Kısaca özetlemek gerekirse Türkiye ve İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölge jeopolitiğinde etkin birer aktör olmak için mücadeleye girişmiştir. Böylece Türkiye'de yükselen Türkçü söylemler karşısında, İran faydacı bir anlayışla hareket etmeye başlamıştır.

İkili İlişkilerin İşbirliği Boyutu

Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye-İran ilişkilerinde rekabeti tetikleyen ve hatta ikili ilişkileri kimi zaman kopma noktasına getiren faktörler tarih, kimlik ve jeopolitik bağlamında çözümlenmektedir. Ancak iki ülke arasındaki ikili ilişkiler, rekabetten ibaret değildir. Çünkü Türkiye ve İran, komşu olmaları hasebiyle birçok alanda iş birliği yapmaktadırlar. Çalışmanın bu bölümünde iki ülke arasındaki iş birliği, güvenlik perspektifinden ele alınmaktadır.

İkili İlişkilerin Ortak Güvenlik Boyutu

Türkiye ile İran arasındaki iş birliği alanları incelendiğinde, bunların ağırlıklı olarak ortak tehdit algılamalarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu minvalde Ankara-Tahran ilişkilerinde ortak güvenlik kaygısının mühim bir yere sahip olduğu söylenebilir. İki ülkenin ortak bir güvenlik ittifakında bir araya geldiği ilk örnek ise Sadabat Paktı idi. Söz konusu pakt, İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasından sonra bölge devletlerinin yabancıların söz konusu coğrafyaya müdahale etmesini önleme hassasiyeti doğrultusunda statükocu bir çizgide inşa edilmiştir. Sadabat Paktı; Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 1937 yılında imzalanmıştır. İkinci ittifak örneği ise yine bölgeyi, bölge dışı bir aktör olan Moskova'ya karşı korumak amacıyla 1955 yılında imzalanan ve Batı Bloğunun Sovyetler Birliği'ne uyguladığı çevreleme politikasının bir parçası olan Bağdat Paktı'dır. Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin yer aldığı pakt, Irak'ın çekilmesinin ardından 1959 senesinde Merkezi Antlaşma Örgütü "Central Treaty Organization" adını almıştır.

Yukarıda belirtilen paktlar, dış müdahale endişesi karşısında Ankara ve Tahran'ın birlikte hareket edebildiğini göstermektedir. Ancak İslam Devrimi sonrasında rejim ihracı politikası uygulayan İran'ın bölgesel güvenlik açısından tehdit oluşturması, Türkiye'nin bu devletle ittifak yapmasını zorlaştırmıştır. Daha önce detaylı olarak anlatıldığı üzere, İran'ın mezhepçi siyaset anlayışı nedeniyle 1990'lı yıllarda Ankara-Tahran ilişkilerinde soğuk rüzgârlar esmiştir. Türkiye-İran ilişkileri 2000'li yıllarda İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ve Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in gayretleri sonucunda büyük ölçüde tekrar rayına sokulmuştur.⁴⁰ Bu bağlamda dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet

³⁸ Paniranzizm ve Pantacikizm hakkında ayrıntılı olarak bkz. Türk, Fahri, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara 2017, s.118-121.

³⁹ "İran Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Üye Oldu", TRT Haber, 17.09.2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-sanghay-isbirligi-orgutune-uye-oldu-609648.html>, (23.12.2021).

⁴⁰ Sinkaya, Bayram, "Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti", Ortadoğu Analiz, 3(27), Mart 2011, s. 20-29, s. 22.

Sezer'in 2002 yılında İran'a yaptığı ziyaret, Arap Baharı'na kadar devam eden ortak güvenlik kaygısını merkeze alan bir iş birliği sürecini başlatmıştır. Sezer'in temaslarından sonra başlayan yakınlaşmanın ana nedeni, Türkiye ve İran topraklarını kapsayacak bir Kürt devletinin kurulmasının önüne geçilmesine yönelik ortak kararlılık olmuştur.⁴¹ Muhammed Hatemi Sezer'e "dostum" diye hitap ederek terörle mücadele hususunda iş birliği yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴² Sezer'in açtığı yol, Ak Parti'nin Arap Baharı'na kadar uygulamaya çalıştığı "komşularla sıfır sorun" söylemiyle örtüşmüştür. Bu dönemde İran, komşularıyla olan münasebetlerini derinleştirmek istediğinden ikili ilişkiler yapıcı bir boyut kazanmıştır.⁴³

Arap Baharı süreci ise iki ülke arasındaki ilişkilerin en gergin dönemlerinden biri olmuştur. Ancak bu dönemde yaşanan sorunlara rağmen Türkiye, İran'ın nükleer programını destekleyerek ikili ilişkilerdeki yapıcı tutumunu sürdürmüştür. Arap Baharı'ndaki rekabetin yerini Suriye'de barışın sağlanmasına yönelik Astana Süreci'ne bırakmasıyla birlikte Türkiye ve İran, ABD'nin bölgeyi şekillendirme girişimine karşı yeniden birlikte hareket etme kararlılığı göstermiştir. Bir başka deyişle Washington yönetiminin terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan Demokratik Birlik Partisi'ne "Partiya Yekîtiya Demokrat" (PYD) olan desteği, Türk-Amerikan ilişkilerinde büyük bir güven problemine yol açtığı için bu durum, Ankara-Tahran yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Bahse konu olan yakınlaşma, Katar krizi ve 25 Eylül Referandumu esnasında da kendini göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin İran'la olan yakınlaşmasında Ankara-Washington ilişkilerinde yaşanan sorunların etkili olduğunu söylemek mümkündür. İşte Ankara-Tahran hattındaki bu iş birliği süreçlerinin anlaşılabilmesi için çalışmanın bu aşamasında bahsi geçen olayların alt başlıklar halinde incelenmesi gerekmektedir.

İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye

İran'ın nükleer silah elde etmeye yönelik faaliyetleri, Şah rejimine kadar geri gitmektedir. Zira İran, özellikle Ajax Operasyonu⁴⁴ sonrasında ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının ileri karakolu olarak görev yapmıştır. Bu kapsamda İran'ın nükleer programının başlangıcının ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın "Barış İçin Atom" başlıklı konuşmasına dayandığı bilinmektedir. İslam Devrimi'ni gerçekleştiren kadrolar ise İran-İrak Savaşı sonrasında nükleer silah elde etme fikrini benimsemişlerdir. Bu kapsamda nükleer silah geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunan Tahran, Halkın Mücahitleri Örgütü'nün (HMÖ) 2002 yılında bu faaliyetleri deşifre etmesi sonrasında uluslararası toplumun hedefi haline gelmiştir.⁴⁵ Buna bağlı olarak İran gerek ABD'nin tek başına uyguladığı, gerekse BM üzerinden vuku bulan yaptırımlara maruz kalmıştır. Elbette İran'ın nükleer faaliyetleri, Türkiye-İran ilişkilerinde yansımalarını bulmuş ve bulmaktadır.

⁴¹ Gordon, Philip H.-Ömer Taşpınar, Türkiye'yi Kazanmak, Timaş Yayınları, Metin Okur (Çev.), İstanbul 2009, s. 100.

⁴² "Sezer'e Sevgi Seli", Milliyet, 19.06.2002, s. 20.

⁴³ Flanagan, Stephen J., "The Turkey-Russia-Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics", The Washington Quarterly, 36(1), Winter 2013, s.163-178, 164.

⁴⁴ İran petrollerini millileştirme hamlesinde bulunan Dr. Muhammed Musaddık, demokratik seçimlerle iktidara gelmesine rağmen ABD ve İngiltere'nin istihbarat servislerinin ortak operasyonu neticesinde devrilmiştir. İran'daki anti-Amerikancı duyguların başlangıç noktası olarak kabul edilen bu operasyon, Ajax Operasyonu olarak bilinmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Tomak, Ömer, "İstihbarat Kurumlarının Askeri Darbelere Etkisi: Ajax Operasyonu Örneği", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7(4), Aralık 2020, ss. 2224-2238.

⁴⁵ Young, Jeffrey, "Halkın Mücahitleri Terör Örgütü Listesinden Çıkmak İçin Kampanya Yapıyor", Amerika'nın Sesi, 31.05.2012, <https://www.amerikaninsesi.com/a/halkn-mucahitleri-orgutu-yeniden-gundemde-155767325/1207344.html>, (05.04.2020).

Ankara, Tahran'ın nükleer silah elde etme ihtimalinden tedirgin olmaktadır. Zira İran'ın nükleer silaha sahip bir devlet haline gelmesi, iki ülke arasında önemli sorunların yaşanmasına sebebiyet verebilecek mahiyettedir.⁴⁶ Çünkü nükleer güce sahip olan İran'da, muhafazakârlığın ve buna bağlı olarak Şii-İslam temelli köktencilik ve aşırılığın dozunu artması daima ihtimal dâhilindedir. Bu durum Türkiye'nin yeniden rejim ihracı tehdidiyle karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Diğer taraftan nükleer güç seviyesine ulaşan İran'ın Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'daki jeopolitik rekabette, Türkiye'ye karşı eli güçlenecek ve hamle üstünlüğü yakalayabilecektir.

Öte yandan Ankara, Batılı devletlerin oluşturduğu nükleer tekel durumunun da bir güvensizlik unsuru oluşturduğunu düşünmektedir. Üstelik Türkiye, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma'ya "Non-Proliferation Treaty" (NPT) taraf olmayan İsrail gibi devletlerin faaliyetlerinin nükleer güç dengesizliğini daha da derinleştireceğine inanmaktadır. Türkiye, bir yandan barışçıl nükleer faaliyette bulunmanın her ülkenin hakkı olduğuna dikkat çekmekte; diğer yandan da İran'ın nükleer programı karşısında bölgesel güvenliği önceleyen bir tavır takınmaktadır. Türkiye'nin İran'ın nükleer programına ilişkin yaklaşımı ise Tahran yönetiminin nükleer silaha sahip olmasının önlenmesinin bu ülkeyi uluslararası düzeyde iş birliğine çekmekle mümkün olacağı şeklindedir. Yani Ankara, İran'a uygulanan ekonomik ve siyasi yaptırımların bu ülkenin nükleer çalışmalarından geri adım atmasını sağlayacağı yönündeki görüşü paylaşmamaktadır. Çünkü Türkiye, İran'a uygulanan yaptırımların hem kendisine zarar verdiğini hem de bölgeyi istikrarsızlaştırdığını düşünmektedir.

Ankara, yaptırımların BM üzerinden uygulandığı dönemlerde ise yapılan oylamalarda yaptırımlara karşı çıkmıştır. Örneğin Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olduğu dönemde 1929 sayılı yaptırım kararında veto oyu kullandığı için⁴⁷ bu durum, Türkiye-İran ilişkilerinde olumlu bir hava yaratmıştır. Benzer bir diplomatik girişim, Türkiye ve Brezilya'nın öncülüğünde imzalanan "Tahran Deklarasyonu" vasıtasıyla gündeme geldiğinden iki ülke birbirine daha da yakınlaşmıştır.⁴⁸

Neticede Türkiye, İran'ın nükleer silaha sahip olma fikrinden tedirgin olsa da söz konusu ülkeye yaptırım uygulanmasını ya da askerî müdahalede bulunulmasını bölgesel güvenlik açısından çok tehlikeli bulmakta ve bu nedenle nükleer tartışmalarda İran'a yakın bir çizgi benimsemektedir. Bir başka deyişle Türkiye, İran merkezli istikrarsızlık olasılığını, nükleer güce sahip olan bu komşusunun yaratacağı rahatsızlıktan çok daha tehlikeli bulmaktadır.⁴⁹ Bu nedenle Ankara'nın ilerleyen dönemlerde Tahran ile Washington arasında arabuluculuk yapmaya çalışacağı öngörülebilir.

Astana Süreci

Ankara ile Tahran arasındaki ilişkilerde yaşanan yakınlaşma süreci son olarak Suriye İç Savaşı'nı sonlandırmak için yürütülen diplomatik çabaları ifade eden Astana

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karakuzu, Taner, Türkiye'nin Enerji Siyaseti: Nükleer Enerji Dışa Bağımlılığı Yenmede Bir Kilometre Taşı mı?, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Ocak 2011 Cilt: 2 Sayı: 1, s.48-77. <https://www.esbadergisi.com/images/sayi2/taner-say2.pdf>, (02.04.2020).

⁴⁷ "BM İran'a Yeni Yaptırımları Kabul Etti, Türkiye 'Hayır' dedi", Hürriyet, 10.06.2010, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bm-irana-yeni-yaptirimlari-kabul-etti-turkiye-hayir-dedi-14977295>, (02.04.2020).

⁴⁸ "17 Mayıs 2010 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17.05.2010, http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (01.04.2020).

⁴⁹ Etheshami, Anoushiravan-Süleyman Elik, "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East", Turkish Studies, 12(4), December 2011, s. 643-662, 654.

Süreci vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Aslında Türkiye, Rusya ve İran üçlüsünün Suriye'nin geleceği konusunda farklı önceliklerinin bulunduğu bilinmektedir. Ancak taraflar arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen bu üç devlet, Suriye'deki çatışmaların durdurulması ortak paydasında buluşarak 2016 yılının Aralık ayı sonunda bahsi geçen ülkede ateşkes ilan edilmesini sağlayarak Astana Süreci olarak ifade edilen dönemi başlamışlardır. Ateşkes ilanını takiben çatışmaların durdurularak Suriye Krizi'ne siyasi bir çözüm bulunması gerektiği fikri ağırlık kazanmış ve bunun sonucunda 23-24 Ocak 2017 tarihlerinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da, bu üç ülkenin temsilcileri, Suriye rejimi yetkilileri ve rejim muhalifleri bir araya gelerek Astana Süreci'nin ilk toplantısını gerçekleştirmişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde, üç ülkenin garantörlüğünde "çatışmalardan azade" bölgeler oluşturulması kararlaştırılmıştır. Sürecin devamında; Soçi (Kasım 2017), İstanbul (Nisan 2018) ve Tahran'da (Eylül 2018) üç ülkenin devlet başkanlarının katılımlarıyla zirveler düzenlenmiş ve taraflar arasındaki iş birliği süreci ivme kazanmıştır. Ardından Soçi (Şubat 2019) ve Ankara (Eylül 2019) zirveleri, toplanmış; fakat İdlib'de yaşanan sorunlar nedeniyle Astana Süreci'nin geleceğine ilişkin tartışmalar meydana gelmiştir. Tüm bu tartışmalara rağmen Astana Süreci, krizin başladığı 2011 yılından itibaren Suriye konusunda İran ve Türkiye'nin iletişiminin ve iş birliğinin ilk kez bir mekanizma çerçevesinde gerçekleştiğini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Zira aktörler sürecin işleyişine dair önemli meseleler üzerinde uzlaşmışlardır. Üzerinde mutabakat sağlanan temel konular ise Suriye'nin demokratik bir anayasaya kavuşturulması ve ülkenin terör unsurlarından temizlenmesidir. Bu durum, Türkiye'nin Suriye'nin geleceği hususunda İran'la iş birliği yaptığını ve bölgenin istikrarının sağlanması noktasında aktörlerin çıkarlarının örtüştüğünü göstermektedir. Üstelik Astana Süreci, ABD'nin bölgeyi şekillendirme girişimi karşısında Ankara ve Tahran'ın birlikte hareket ettiğini göstermesi bakımından tarihteki diğer güvenlik iş birliği örneklerinden ayrılmaktadır.

Katar Krizi

ABD'nin Orta Doğu'yu şekillendirme girişimi, tıpkı Suriye konusunda olduğu gibi, Katar Krizi esnasında da Türkiye ile İran'ı birbirlerine yakınlaştırmıştır. Nitekim 5 Haziran 2017 tarihinde Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Libya, Maldivler ve Yemen gibi ABD'nin müttefiki olan Körfez ülkeleri, Katar'la diplomatik ilişkileri keserek bu ülkenin uluslararası camiadan izole edilmesine yönelik bir girişim başlatmışlardır. Lakin Türkiye ve İran, bu süreçte Katar'ın yanında durmuştur. Çünkü bahsi geçen dönemde Katar'a ambargo uygulanmasının başlıca nedeni, Doha'nın Ankara ve Tahran'la iyi ilişkiler kurması olmuştur.

Bu ilişkilere bakıldığında, Katar'ın 2017 yılının Nisan ayında Kuzey Sahra olarak isimlendirilen ve zengin doğal gaz rezervleri barındıran bölgede İran'la iş birliğini ön gören bir anlaşma imzalamasının başta Suudi Arabistan olmak üzere bölge ülkelerinde büyük rahatsızlık yarattığı görülmektedir. Benzer bir şekilde Katar'ın Türkiye'yle de ciddi ekonomik ve askerî iş birliği bulunmaktadır. Körfez ülkeleri tarafından Türkiye'nin Katar'daki askerî üssünün kapatılması talep edilmiştir.⁵⁰ Şüphesiz Katar Krizi'nin bu boyutu, Türkiye ile İran'ın süreç içerisinde yakın ilişkiler geliştirmesine yol açmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, hiç vakit kaybetmeden Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Zarif, bu ziyarette; "Bölgede bizim için endişe verici gelişmeler yaşanıyor. Türkiye'yle yakın görüş alışverişine ihtiyaç

⁵⁰ "Körfez Ülkelerinden Katar'a 13 Maddelik Talep Listesi ve 10 Gün Süre!", Haber Türk, 23.06.2017, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1540368-korfez-ulkelerinden-katar-a-13-maddelik-talep-listesi-ve-10-gun-sure>, (02.04.2020).

var.” düşüncesini dile getirmiştir.⁵¹ Böylece Zarif, Katar Krizi’nin Türkiye ile İran’ı iş birliği yapmaya zorladığını net bir biçimde ortaya koymuştur. Söz konusu ziyaretin ardından İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakiri de Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Daha sonra 28 Ağustos 2018 tarihinde İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Behram Kasimi, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı İran’a davet ettiklerini açıklamıştır.⁵² Yapılan tüm bu görüşmeler neticesinde Türkiye ve İran, ablukanın etkilerini hafifletmek üzere Katar’a ekonomik ve siyasi destek sağlamıştır.

Öte yandan Katar Krizi esnasında İran ve Türkiye, Suudi Arabistan’a karşı birlikte hareket etmişlerdir. Türkiye’nin bu tutumunun arkasında Müslüman Kardeşlere verilen destek yer almıştır. Zira Türkiye, Orta Doğu’da Suudi Arabistan’dan bağımsız bir şekilde Sünni eksen inşa etmeye çalışmaktadır.⁵³ Dolayısıyla Ankara’nın bu konuda başarılı olması, uzun vadede İran ile Türkiye’yi karşı karşıya getirebilir.

25 Eylül Referandumu

Türkiye-İran ilişkilerinde iş birliği imkânı yaratan bir diğer mesele, 25 Eylül 2017 tarihinde Kuzey Irak’ta düzenlenen sözde bağımsızlık referandumu olmuştur. Zira Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin bağımsızlık girişiminin, kendi ülkelerindeki olası ayrılıkçılık talepleri tetikleme endişesi, İran ve Türkiye’yi söz konusu girişime sert tepki vermeye itmiştir. Böylece Türkiye’nin Açılım Süreci’nde iyi ilişkiler kurduğu Barzani yönetiminin eylemlerini ulusal güvenlik bağlamında tehdit olarak algıladığı bir süreç yaşanmıştır. Neticede İran ve Türkiye, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’ne karşı atılacak adımlar konusunda Irak yönetimiyle eşgüdüm içerisinde hareket ederek, sınır kapılarının ve hava sahasının kapatılması da dâhil olmak üzere çeşitli tedbirleri hayata geçirmiş ve Barzani yönetimine ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulayacaklarını açıklamıştır. Bu sürecin nihai aşamasında Irak Ordusu’na bağlı güçler ile İran destekli Haşdi Şabi milisleri, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin yasal sınırlarına çekilmesini sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler, Türkiye ve İran’ın birlikte hareket etmek suretiyle, cesaretini ABD’nin bölge politikalarından alan Mesud Barzani’yi başarısızlığa uğrattığını ve dolayısıyla Ankara ile Tahran’ın aynı anda “hayır” dediği bir projeyi Washington’un hayata geçirmesinin mümkün olmadığını gözler önüne sermiştir. Sonuç olarak 25 Eylül 2017 tarihindeki referandumun Türkiye ve İran arasındaki yakınlaşmaya katkı sağladığı öne sürülebilir.⁵⁴

Sonuç

Türkiye-İran ilişkilerinde rekabet ve iş birliği süreçleri bir arada yaşanmaktadır. Aktörlerin tarihî, dinî, ideolojik ve jeopolitik hedefleri, taraflar arasındaki rekabeti arttırırken; ortak güvenlik kaygıları ve ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılık durumu iki ülkeyi iş birliği yapmaya zorlamaktadır. Taraflar arasındaki ilişkilerde rekabeti tetikleyen başlıca unsurun tarih ve bu bağlamda kendi kimliklerini tanımlayış biçimleri olduğu ifade edilebilir.

⁵¹ “İran Dışişleri: ‘Türkiye ile Yakın Görüş Alışverişinde Bulunmamıza İhtiyaç Var’”, Milliyet, 07.06.2017, <http://www.milliyet.com.tr/iran-disisleri-turkiye-ile-yakin-siyaset-2464375/>, (30.11.2018).

⁵² “Katar Düğümünün ve Batı Müdahalesinin Panzehiri Türkiye-İran İttifakı”, Sputnik News, 28.08.2017, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201708281029908123-katar-kriz-korfez-bati-abd-suudi-arabistan-turkiye-rusya-iran-ittifak-ortadogu-kriz-analiz-gorus/>, (30.11.2018).

⁵³ Lindenstrauss, Gallia, “Turkey and Iran: Two Regional Powers and the Relations Pendulum”, Turkey’s Foreign Policy In Turbulent Times: Report, ed. Meir Litvak et al., Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2018

⁵⁴ Sümer, Kutluk Kağan, “Türkiye ve İran’ın Ortak Tehdit Algıları Ve Çıkarları Açısından Orta Doğu Bölgesinde Son Gelişmelerden Kuzey Irak Referandumu”, Türk Dünyası Araştırmaları, 17(230), Eylül-Ekim 2017, ss.9-26, s. 25.

Zira Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasındaki mücadelenin oluşturduğu tarihî bellek, iki ülkenin modern dönemde de Sünni ve Şii kimlikleri rekabetin merkezinde görmelerine yol açmaktadır. Bu durumu Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmelerde görmek mümkündür. Benzer bir şekilde kimlik tanımlamasının odağına Türklüğü yerleştiren Türkiye'nin İran Türklerine olan yaklaşımı tarih ile kimlik arasındaki etkileşimi ortaya koymaktadır. Ayrıca devletlerin siyasal rejimleri iki ülke arasında gerginliğe yol açan unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak bu rejimler kimlik olgusundan bağımsız değildir. Örneğin Türkiye'nin laik yapısı ile İslam Devrimi sonrasında İran'ın benimsediği rejim ihracı politikası taraflar arasında soğuk rüzgârlar esmesine neden olmuş ve 1990'lı yıllarda ikili ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Bu durum, daha çok İran'ın kimlik temelli mezhepçi siyasetinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye-İran ilişkilerinde rekabeti tetikleyen unsurlar bunlarla sınırlı değildir. Zira iki ülkenin de soydaş grupları bir dış politika aracı olarak kullanmak suretiyle çeşitli coğrafyalarda nüfuz elde etmek için jeopolitik mücadeleye giriştiği bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye ile İran arasındaki rekabeti tetikleyen unsurlardan biri de jeopolitiktir. Jeopolitik düzeyde Ankara ve Tahran, bölgesel hegemon olabilmek amacıyla Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya'da birbiriyle mücadele etmektedir. Öte yandan Türkiye ve İran; tarihî, dinî ve jeopolitik hedeflerindeki farklılıklara rağmen ortak güvenlik kaygıları nedeniyle bölge dışı aktörlerin bölgeyi şekillendirme girişimlerine karşı; kimi dönemlerde birlikte hareket ederek Ankara-Tahran ittifakının başarılı sonuçlar alabileceğini göstermiştir.

Ankara'nın genelde Batı Dünyası, özelde ise Washington'la geliştirdiği ikili ilişkilerin Tahran tarafından sorun kaynağı olarak görülmesi mevcut sorunların çözümünü önemli oranda zorlaştırmaktadır. Ancak son dönemde Ankara-Washington hattında yaşanan sorunlar, Türkiye ile İran arasında ortak güvenlik temelli bir yakınlaşmaya vesile olmuştur. Nitekim yakın geçmişte cereyan eden Suriye İç Savaşı, Katar Krizi ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin sözde bağımsızlık referandumu gibi gelişmeler Ankara ve Tahran'ın ABD karşısında mevcut statükoyu korumayı amaçlayan bir ittifak aracılığıyla bölgenin istikrarını sağlayabileceklerini gözler önüne sermiştir. Bu da tüm rekabet unsurlarına rağmen ortak güvenlik kaygısının taraflara birlikte hareket etmeyi öğrettiğini göstermektedir. Yukarıda yapılan çözümlenmeden hareketle, tarihî geçmişleri Osmanlı ve Safevi devletlerine kadar uzanan Türkiye-İran rekabetinin Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya başta olmak üzere komşu coğrafyalarda devam edeceği, fakat buna rağmen Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan (1639) beri süregelen iş birliği imkânlarının da geliştirilebileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- “17 Mayıs 2010 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17.05.2010, <http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa>, (01.04.2020).
- Afacan, Serhan, “Türkiye-İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek”, İlke Politika Notu, 2 Ocak 2018.
- Aktaş, Kevser, “Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İşbirliği mi Rekabet mi?”, Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi, 5(1), 2018, s. 163-184.
- Ametbek, Dinmuhammed, İran ve Orta Asya: Tarih, Kültür ve Politika, ANKASAM, Balgat Çalışmaları 4, Ankara 2017.
- Behravesht, Maysam-Mohammad Reza Kiani, “The Syrian Crisis: What is at Stake for Regional Players?”, Open Democracy, 10.09.2011, <https://www.opendemocracy.net/en/syrian-crisis-what-is-at-stake-for-regional-players/>, (08.04.2020).
- “BM İran’a Yeni Yaptırımları Kabul Etti, Türkiye ‘Hayır’ dedi”, Hürriyet, 10.06.2010, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bm-irana-yeni-yaptirimlari-kabul-etti-turkiye-hayir-dedi-14977295>, (02.04.2020).
- “Beyanati Der Didare Şirket Konendgan Der Eclase Cihani Cevanane ve Beydari İslami”, Khamenei, 12.02.2012, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18871>, (11.04.2020).
- Çete, Mehmet, Türkiye- İran İlişkileri (1919-1938), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.
- Çiftçi, Kemal, “Tarih, Kimlik ve Türkiye’nin Belleğinin Dış Politikası”, Akademik İncelemeler, 2(1), 2007, s. 97-131.
- Çiftçi, Kemal, Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.
- Dalkıran, Sayın, “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şiî İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18, 2002, s. 49-96.
- “Davutoğlu Esad’a Ömür Biçti”, NTV, 24.08.2012, https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw, (02.04.2020).
- Duman, Selçuk, “Güney Azerbaycan Milli Oyanış Harekâtı (GAMOH)”, 100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi Kongre Bildiri Kitabı, ed. Mehmet Topal-Rza Mammadov, 26-27 Mayıs 2018, s. 125-136.
- “Ecevit İran’a Sert Çıktı”, Milliyet, 12.05.1999.
- “Ekonomi Bakanı Zeybekci: “İran’la 35 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefleniyor””, Milliyet, 20.09.2014, <https://www.milliyet.com.tr/yemel-haberler/istanbul/ekonomi-bakani-zeybekci-iran-la-35-milyar-dolarlik-ticaret-hedefleniyor-10389414>, (13.04.2020).
- Elhan, Nail, Hizbullah-İran İlişkileri, İRAM Perspektif, Aralık 2019.
- Etheshami, Anoushiravan-Süleyman Elik, “Turkey’s Growing Relations with Iran and Arab Middle East”, Turkish Studies, 12(4), December 2011, s. 643-662.
- Flanagon, Stephen J., “The Turkey–Russia–Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics”, The Washington Quarterly, 36(1), Winter 2013, s. 163-178.
- Gordon, Philip H.-Ömer Taşpınar, Türkiye’yi Kazanmak, Metin Okur (Çev.), Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Gök, Naim, Türkiye-İran İlişkileri (1917-2017), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.
- “İrak’ın İç İşlerine Türkiye Değil İran Karışıyor”, CNN Türk, <https://www.cnnturk.com/2012/>

- dunya/03/12/irakin.icislerine.turkiye.degil.iran.karisiyor/652801.0/index.html, (01.04.2020).
- “Iraq Pupulation 2020”, World Review Population, <https://worldpopulationreview.com/countries/iraq-population/>, (13.04.2020).
- “İran Dışişleri: ‘Türkiye ile Yakın Görüş Alışverişinde Bulunmamıza İhtiyaç Var’”, Milliyet, 07.06.2017, <http://www.milliyet.com.tr/iran-disisleri-turkiye-ile-yakin-siyaset-2464375/>, (30.11.2018).
- “İran Elçisi Gidici”, Milliyet, 07.02.1997.
- “İran Şanghay İşbirliği Örgütü’ne Üye Oldu”, TRT Haber, 17.09.2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-sanghay-isbirligi-orgutune-uye-oldu-609648.html>, (23.12.2021).
- “İran’ın PKK’ya Desteği Sürüyor”, Milliyet, 12.12.1997.
- Kabacalı, Alpay, Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- “Karayılan Serbest mi bırakıldı?”, Cumhuriyet, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/karayilan-serbest-mi-birakildi-289228>, (09.10.2021).
- Karakuzu, Taner, Türkiye’nin Enerji Siyaseti: Nükleer Enerji Dışa Bağımlılığı Yenmede Bir Kilometre Taşı mı?, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Ocak 2011 Cilt: 2 Sayı:1, s.48-77. <https://www.esbadergisi.com/images/sayi2/taner-say2.pdf>, (02.04.2020).
- “Katar Düğümünün ve Batı Müdahalesinin Panzehiri Türkiye-İran İttifakı”, Sputnik News, 28.08.2017, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201708281029908123-katar-kriz-korfez-bati-abd-suudi-arabistan-turkiye-rusya-iran-ittifak-ortadogu-kriz-analiz-gorus/>, (30.11.2018).
- “Kemal Harrazi Der Demeşk Ba Beşşar Esad Didar Kerd”, Press Tv, 16.03.2016, <https://www.presstv.com/Detail/2016/03/19/456607/Iran-Sy-ria-Bashar-Assad>, (11.04.2020).
- Kırılmaz, Ayşenur-Mehmet Seyfettin Erol, “İran Diasporasında Kadın Üzerine Bir Okuma”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2(2), Aralık 2018, s. 14-43.
- “Komşuların Terör Suçu”, Milliyet, 03.06.1998.
- “Körfez Ülkelerinden Katar’a 13 Maddelik Talep Listesi ve 10 Gün Süre!”, Haber Türk, 23.06.2017, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1540368-korfez-ulkelerinden-katar-a-13-maddelik-talep-listesi-ve-10-gun-sure>, (02.04.2020).
- Lindenstrauss, Gallia, “Turkey and Iran: Two Regional Powers and the Relations Pendulum”, Turkey’s Foreign Policy İn Turbulent Times: Report, ed. Meir Litvak et al., Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2018, 53-62.
- “Mageme Mahzumi Rehberi: İran Ez Suriyeh Defağ-İ Hahed Kerd”, Aftab, 20.03.2012, (03.03.2020). <http://aftabnews.ir/fa/news/150445/از-ایران-رهبری-معظم-مقام>,
- Majidyar, Ahmad, “Kurdish Vote Brings Iran, Turkey Closer as Erdogan Visits Tehran”, Middle East Institute, 04.10.2017, <http://www.mei.edu/publications/kurdish-vote-brings-iran-turkey-closer-erdogan-visits-tehran>, (30.03.2020).
- Muran, Aygül, Lübnan’daki Dini-Siyasi Bir Hareketin Anatomisi Hizbullah, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2010.
- Olson, Robert, Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004, Kezban Acar (Çev.) Babil Yayınları, Ankara 2005.
- Ozan, Emre, Türkiye-İran İlişkilerinde Çatışma-İttidal ve İşbirliği: Türkiye’nin Ulusal Güvenliği Kapsamında Bir Değerlendirme, ANKASAM Rapor, Mart 2018.
- Rafizadeh, Majid, “Odd Bedfellows: Turkey and Iran”, Turkish Policy Quarterly, 14(4), Winter 2016, s. 109-115.

- “Suudi Arabistan'ın Yemen operasyonuna Türkiye'den destek, İran'dan tepki”, BBC Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150326_yemen_tepkiler, (08.10.2021).
- Saray, Mehmet, Türk- İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Sarikaya, Yalçın, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, Ötügen Yayınları, İstanbul 2008.
- Semin, Ali, “Başika Krizi ve Türkiye-İrak İlişkilerinin Geleceği”, Bilgesam Analiz, No: 1275, 31 Aralık 2015.
- “Sezer'e Sevgi Seli”, Milliyet, 19.06.2002.
- Sinkaya, Bayram, “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti”, Orta Doğu Analiz, 3(27), Mart 2011, s. 20-29.
- Sümer, Kutluk Kağan, “Türkiye ve İran'ın Ortak Tehdit Algıları Ve Çıkarları Açısından Orta Doğu Bölgesinde Son Gelişmelerden Kuzey Irak Referandumu”, Türk Dünyası Araştırmaları, 17(230), Eylül-Ekim 2017, ss.9-26.
- Taflıoğlu, M. Serkan, “İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi”, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 4(13), Kış 2012, s. 105-115.
- Tamer, Cenk, “2011 Sonrası İran'ın Irak Politikası” Bölgesel Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı, 1(2), 2017, ss. 172-198
- Tomak, Ömer, “İstihbarat Kurumlarının Askeri Darbelere Etkisi: Ajax Operasyonu Örneği”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7(4), Aralık 2020, ss. 2224-2238.
- Türk, Fahri, Güneşin Ayaklarındaki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara 2017.
- “Türkiye-İran Dış Ticareti”, T.C. Ticaret Bakanlığı, 28.01.2020, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, (13.04.2020).
- Tüysüzöğlü, Göktürk, “Türkiye ve İran Uluslararası Sistem Sorgusu Çerçevesinde Bir Araya Mı Geliyor?”, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1(3), Aralık 2017, s. 11-42.
- Ürküt, Hasan-Gökhan Sarı, İran Nükleer Programının Türk Dış Politikasına Etkisi, Güvenlik Stratejileri, 10(20), 2014, 199-228
- Wendt, Alexander, Social Theory of International Politics, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Young, Jeffrey, “Halkın Mücahitleri Terör Örgütü Listesinden Çıkmak İçin Kampanya Yapıyor”, Amerika'nın Sesi, 31.05.2012, <https://www.amerikaninsesi.com/a/halkn-mucahitleri-orgutu-yeniden-gundemde-155767325/1207344.html>, (05.04.2020).